

Egri Zsolt „AZ ÉLET MEGY TOVÁBB”

Eörsi István elbeszéléseiről

Általában nehéz harminc év írói termését minősíteni, egyetlen írásban átfogni azt a sokszínűséget, ami ennyi év anyagát jellemzi, ám **Eörsi István** esetén mintha könnyebb volna a recenzens feladata, hiszen karakterisztikus személye és írásai között sok a kapcsolódási pont. Ez nem feltétlenül merül ki abban, hogy élettörténetének számos eseményét feldolgozta műveiben, inkább jelenti azt, hogy világlátása, tapasztalatai elválaszthatatlanok publikációitól és azok sorsától.

Különösen hangsúlyoznunk kell a fenti megállapítás korunkban, hiszen a szöveg autonómiáját emeljük ki többnyire, elfeledkezve arról, hogy egy szöveg történetét nem lehet teljesen függetleníteni alkotójától. Igaz ez *A csomó* című kötetre is, mert bár **Eörsi** szándékoltan „megtisztítottan” nyújtja át könyvét, önmaga jelzi az ajánlásban, hogy együtt olvasható publicisztikai gyűjteményével (megjelentek *Az ötlábú bárány* címen, *Pesti Szalon*, 1996). Például a *Legyet fogtam a miniszternél* című novellája egy korábbi kötetében magyarázó kommentárral jelent meg, rámutatva az átfedésekre, most a „kísérőszöveg” átkerült a közéleti írásokhoz a műfaji tisztaság érdekében. Szellemes fricska mindazoknak, akik az értelmezés elégséges feltételének tartják a műalkotást magát; bár nem célunk nekünk sem, hogy a monográfiák módszertana szerint figyelembe vegyük **Eörsi István** élettörténetét, feltétlenül jelezni kellett azt az alapvető hiányosságot, ami végigkíséri a kötetre koncentrált értelmezéseinket.

Eörsi intellektuális szerző; tükröződik ez nyelvileg is fegyelmezett, meggondolkodtató írásaiban, és alátámasztják találó kérdései, magyarázattal felérő okfejtései, önmagukon túlmutató történetei. Így van ez még akkor is, ha jó pár írása történelmi kontextushoz kötött, s utalásaik egyértelműnek tűnnek a múltat valamelyest ismerők számára. Nem tagadható le, hogy *A tréfa* című novella megértésénél mellőzhetetlen az 1952-es dátum fontossága, s az sem kétséges, hogy a Rákosi-éra miliójét híven rekonstruálja, de másodlagos ez a konkrétság távolabbi céljait illetően. Mert tapasztalatait, vagy az egy helyzetben bennrejlő lehetőségeket apropónak gondolja, úgy vélvén, hogy azoknak általánosabb üzenete lehet az ember számára, hogy a valamilyen képp jelentős, megfejtendő események háttérében mélyebb tanulságra lelhetünk. Az üzenetszerűség, a tanulság extrapolációs lehetősége azt sejteti, hogy novelláinak legszorosabb sajátja a példázatjelleg.

A példázatok természetükből adódóan mindig szorosan fűződnek eszme- és hitvilágokhoz, valamint a morál kérdésköréhez. Ha **Eörsi István** elbeszéléseit a marxizmus eszmerendszerére vetítjük, világos lesz, hogy szinte kivétel nélkül negatív példázatok, ez magyarázza metsző iróniáját, végletekig vitt szarkazmusát. Az óvatosság azonban nem árt, hiszen iróniája, példázatai differenciáltak,

mást jelent a modora például *A nagy újság* esetén, ahol szatírának minősül, és mást az *Egy beszélgetés* szánakozást keltő történetében. Ráadásul nem kizárólag a marxizmus „nagy narratívájától” rettent el, hanem minden veszélytől, ami esetlegessé tesz bennünket, egzisztenciánkat kétségbe vonja. A példázatok erkölcsi tartalma úgyszintén lényeges, hisz a morál megkülönböztetésekre épül, preferálás és elutasítás oppozíciója osztja meg, ítéel pro és kontra. A negatív példázatok viszont vagy felcserélik az értékeket, vagy elbizonytalanítanak minket a dolgok becsét illetően, ezáltal egzisztenciális állásfoglalásra kényszerítenek. Központi kérdés így is *A csomó* elbeszéléseiben a személyiség és a morál összefüggése. Jogos az egyik novellahős vádja: „Maga mindig személyekben gondolkodik.” [*Egy sakkparti és előzményei*] **Eörsiné** minden magatartás egyben erkölcsi kérdés is, mert viselkedésünk személyiségünket körvonalazza, azt minősíti, s a szerző negatív példázatai egyszerre rántják le a leplet az egyénről, de arról az inerciarendszerről is, amibe helyeződnek.

A kötet tagolása tematikus, ciklusai nem a keletkezői időrendet követik, hanem egy-egy gondolat köré csoportosulnak, ezért érdemes a könyv ismertetését eszerint végezni. Három téma vonul végig a művön, amiben az ember a morál kérdésével szembesül; a külső hatalom, a másik személy és a művészet viszonylata, rendszeresen ezek törzsébe oltódnak az egyes alkotások.

Legelső ciklusa a *Legyet fogtam a miniszternél*, s remekbeszabott novelláiban a személyiséget a hatalom koordinátájában vizsgálhatjuk, mely hatalom nem feltétlenül jelent politikai rendszert (lásd a *Csattanó nélkül*-t, ahol pusztá fizikai fölényről van szó), még csak emberi felsőbbiséget sem, hiszen például *Az anya* a politikai és emberi kiszolgáltatottság mellett az isteni predestináció súlyát is ábrázolja. Egy - az elszenvető szempontjából - külső hatalom mindig óriási kényszerítő erő, állandóan megvan a lehetősége annak, hogy beleszól életünkbe, akár negatív, akár pozitív értelemben: ezért a függőség kiszámíthatatlan, irracionális állapotot idéz elő. Roppant jellemző a ciklus címadó írásában a miniszter szájából elhangzó kijelentés: „- Germannak nincs szabadsága arra, hogy meghatározza, milyen mértékben védjük őt”, de ami a legfurcsább, „még nekem sincs szabadságom arra, hogy cikket közöltessek magam ellen” - mondja ugyanő. Félrevezető lehet pusztán a szabadság kérdéseként értelmezni ezeket a megállapításokat, mert a hatalmi viszony moráljának csak egyetlen szegmentumát jelenti a korlátozottság. Alapvetőbb a személyiség tartalma szempontjából a szélsőséges jelleg, mert ez arra kényszeríti az embert, hogy ugyanilyen határozottan ki nyilvánítsa önmagát, döntsön. A szélsőséges hatalom személyiségei is szükségképpen szélsőségek lesznek, típusokat alkotnak: *A csomó* c. írásban Nagy Sándor a lelkiismeret-furdalásos diktátor, a *Phalarisznál* címűben a főhős a megalkuvó típusa, és így tovább lehetne sorolni a szerepeket. Típusokról, szerepekről van szó, mert minden hatalom - a diktatúra leginkább - szerepekbe kényszeríti az embert: a *Hóhértörténetek* veti fel talán legélesebben a szerepek paradoxonjait mint személyiségválságot. Egy hóhér, aki tisztességesen végzi munká-

jót a törvény szellemében, de törvény előtt áll, akire szükség van, mégis lenézik - merő anakronizmus.

Más szempontból jelenik meg az *Éntörténetek* elbeszéléseiben a személyiség morális felfogása. Az egyénnek már lehetősége nyílik differenciáltabb cselekvésre, közvetlen személyközi kapcsolatok jöhetnek létre, nem pusztán szerepek találkozója zajlik, ahogyan korábban; a dilemmák megoldását kevésbé determinálja külső hatalom. Kulcsfontosságú *A bolondokházában* c. írás, mert egyfajta hidat ver a két téma között. Szó van még ugyan a politikai, uralmi viszonyról, vannak még státusok, de csak karikatúrájuk látszik, s az itt megfogalmazott észrevétel inkább lezárása az előző témának, mint folytatása: „A boldogság - ösztöneink főcélja - tompít, butít, kiegyezésre sarkall. Az uralmon lévők alkut kínálnak az alattvalóknak: [...] csak jóval az egyezmény megkötése után szokott kiderülni, hogy a hatalomról lemondva a saját magunk fölötti uralmat is kiadjuk a kezünkbe.” Fontosabbnak látszik az egyén problémája, másokhoz fűződő viszonya: ápolónak az ápolthoz, férfinak a nőhöz, mint az egyén politikai véleménye, hovatartozása. Szinte programszerű a lezüllött doktor észrevétele: „Csakhogy a természetet, még ha lélek hatja is át, nem kenyerezheti le tartósan a morál, akaratlanul is benső törvényét, körben forgó változékonyságát kell követnie...” Változékonyságunk a garancia arra, hogy senki sem tiszta magatartástípus, s ebből következik, hogy döntéseink differenciáltsága nehezen értékelhető a jórossz kategóriákban. Mindenképpen van összefüggés az alkukba visszahúzódó hatalom és az egyén szabadsága közt, mert ez a szabadság teszi lehetővé alternatíváinkat, ám a kérdés ez: mihez kezd az ember ezek után, tartja-e magát valami morálhoz, vagy létrehoz-e ilyet? *A kibúvó*-ban még csak gyötrő kétség volt az erkölcsi bizonytalanság, de a ciklus záródarabjában, a *Buszon* hosszas elmélkedései arról győzik meg a főhőst, hogy létezésünkhöz tartozik az immoralitás: „arcunkon a megbocsáthatatlan, de elkerülhetetlen megalkuvások nyoma, lefekhetünk vagy elbánhatunk egymással, a következmények beláthatók. A holtaknak azonban nem kell elviselniük a hétköznapi botrányt, önvédelmünk páncélburkát lézerpillantásuk könnyedén fúrja át.”

A művészetben éppúgy le kell számolni tévhiteinkkel, mint bárhol másutt, sőt talán naivitásunk csúcsát képezik artistikus hiedelmeink. Már az első ciklusban gondosan előkészítette Eörsi ennek leleplezését, jól lehet a kezdő csokorba került, *A mutató* című írás jobban illenék az *Egy derűlátó emlékeiből* gyűjteményébe, mivel itt elemzi az alkotás problémáit, kutatja a művészet státusának gyenge pontjait. *A mutató* elsőül azt a felfogást tette nevetségessé, hogy a művészet közvetlenül hat az életre, segíteni tud gondjaink megoldásában. Egyértelműen elkülönül e negatív példázatban két terület egymástól: a hétköznapi problémákra csak hétköznapi válaszok adhatók, a művészet ilyen értelemben nem funkcionális. A következő glorifikált hagyomány az irodalom, a művészet stilizálva megszépítő, érzelmi kapcsolata világunkkal, amit a *Buszon* című elbeszélésben fejtegetett a főszereplő. Csattanós válasz érkezik erre most *A festőnő telefonál* groteskségében, ahol

egy csótány magasztosul művészi tárggyá a „művésznő” beteges fantáziája által. Gunyoros, végtelenül cinikus *A kultúra szerelmesei* c. írása, ezzel a befogadóba vetett szende bizalmat figurálja ki, ugyanúgy, mint az *Autókázás Hollywoodban*. Az *Ajánlat* tanulsága pedig az, hogy mint minden, a művészet is árucikk lehet, illúziókat tovább táplálni hiábavaló, az artistikum moralitás alapja nem lehet.

A kötet legszomorúbb része az utolsó szakasz, *Az élet megy tovább*, de ezt az érzést nem az író sugalmazza, hiszen iróniája töretlen, a ciklusban összegződő konklúziók látens ítéletei elkeserítőek. Mert bizonyos, hogy a morál végleges visszavonása, tagadása történi: és nem arra az eredeti kérdésre felelve, hogy cselekedhetünk-e erkölcsösen, hanem annak horizontjában szól a kérdés, hogy létezik-e mögöttünk álló metafizikai morál, akár a világban magában, akár Isten által, és hogy ér-e valamit naiv, őszinte hitünk? Az erkölcs kategoriális fogalma - elméleti jellegének dacára - a gyakorlati étellel áll elválaszthatatlan kapcsolatban, fedik egymást, másrészt az elméletnek mindig túl kéne nyúlnia a gyakorlat határain, ha útmutató fensőbbségéhez ragaszkodik. De Eörsi leszámol a probléma efféle szemléletével, mert azt bizonyítja be, hogy a mindennapi élet tapasztalata lépi túl elméleteinket.

A Lukács Györgyről írott mű, az *Egy beszélgetés*, vagy pedig a *Godot kudarcából* arra intenek, hogy vagy elméleti bukfencsel, vagy pedig néma szkepszissel fogadhatjuk el teóriánk kényszerű lemaradását, aszinkroniáját, benső elégtelenségét. A holocaust óta nyilvánvalóan értelmetlen külső jószándékot, megfellebbezhetetlen morált elvárni, mint ezt két másik példázat bizonyítja. S az egzisztencia fogalmára szükségszerűen visszahat ez a tanulság: a gyorsan változó világ megváltoztatja az embert is, a jámbor jószándék csak viccelődésre ad alkalmat. A tamaskodóknak *A fogadás* vagy az *Egy szervízben* jelezheti, hogy milyen nevetségessé, felesleges buzgóság a bizalom, a tisztességesség görcsös igyekezete, mennyire keveset ér ez a „mutató” mások immoralitására, a tények amoralitására vetítve.

Eörsi István negatív példázatai, „illúzióveszejtő” írásai pontosan jelzik annak a kiábrándulási folyamatnak az állomásait, amin nemcsak ő és a magyar értelmiség ment keresztül, hanem amit az európai gondolkodás is ezzel párhuzamosan bejárta. Művei azonban messze túl vannak a szimpla korrajzon; esztétikai kidolgozottságuk példásan egyenletes, a könyv minden darabja magas színvonalú irodalmi alkotás önállóan is. Szabatos szerkesztésük, nyelvi, gondolati hajlékonyságuk, tartalmi sokszínűségük és változatos formájuk az egyes novellákat dicséri, gondos válogatásuk és elrendezésük, optimista cinizmusuk a kötet egészére jellemző tulajdonság. Kétséget kizáróan irodalomtörténeti jelentősége van a könyvnek; túl a szerző életművén, a magyar irodalom legújabb fejezeteiben is kiemelt hely illeti meg, lévén autentikus megfogalmazója és összegzője az utóbbi évtizedek folyamatainak, önletrajzi vonatkozásai révén pedig illeszkedik a kortárs irodalom aktuális tendenciájához.

(*Pesti Szalon*, 1995.)